

*Артур Борисович Резнік,
аспірант кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0007-9110-3054*

ВПЛИВ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВА

Постановка проблеми. Вдосконалення правової сфери життєдіяльності суспільства залежить від системи об'єктивних і суб'єктивних факторів. Об'єктивний характер мають рівень розвитку суспільства, ефективність економічної та політичної систем, якість законодавства, формування механізмів реалізації закономірностей. Не заперечуючи їх значення, все ж недостатньо дослідженими та певною мірою недооціненими є суб'єктивні фактори, пов'язані з особливостями сприйняття права окремими суб'єктами та рівнем усвідомлення суспільної цінності права.

Означене зумовлює актуальність з'ясування ролі правосвідомості у процесі правотворчості та реалізації права, адже саме рівень усвідомлення права як ціннісної категорії та засобу надання суспільству рис системності забезпечує формування права, здатного забезпечити компроміс різноманітних інтересів та усвідомлену потребу реалізації прав і виконання покладених обов'язків у межах правомірної поведінки.

Правосвідомість являє собою сукупність суб'єктивних елементів, які забезпечують відображення правової дійсності, формують ставлення до права, визначають ціннісні орієнтації стосовно правової поведінки, формують бачення перспектив і напрямів розвитку права.

Суб'єктивний характер сприйняття права зумовлює як різні форми прояву свідомості, так і різні їх рівні. Це зумовлює можливість виникнення різних форм деформацій правосвідомості, що спричинені низьким рівнем правових знань і правової культури. Одним із суттєвих проявів деформацій правосвідомості є правовий нігілізм, що відображає негативне ставлення суб'єкта до правових цінностей, норм, поглядів та ідеалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані зі з'ясуванням природи, сутності правового нігілізму та його впливу на процес правореалізації, належать до малодосліджених. Окрім дисертаційних досліджень М. Бурдоносової (2011 р.) та О. Макарової (2010 р.), теоретико-правові аспекти правового нігілізму досліджені С. Петковим, його співвідношення із правовим ідеалізмом та іншими формами деформації правосвідомості були предметом наукового пошуку М. Пампурою, О. Дручком, А. Шульгою; сутність і причини правового нігілізму досліджені Н. Пархоменко, В. Тимошенко, К. Розворовичем; прикладні аспекти нігілізму проаналізовані у роботах О. Тучиної, В. Бондаревського, А. Луцького; філософсько-правові проблеми досліджуваної категорії розроблялись О. Буровою. Однак проблеми впливу правового нігілізму на реалізацію права все ще залишаються поза науковою увагою.

Метою статті є з'ясування функціонального впливу правового нігілізму на процес реалізації права.

Методологія дослідження складає систему наукових світоглядних підходів, філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання.

Наукові підходи визначили світоглядну основу дослідження правового нігілізму в аспекті правореалізації. Аксіологічний підхід застосовано для з'ясування впливу нігілізму на право як ціннісну категорію, з одного боку, а з іншого – вияв ціннісних аспектів правового нігілізму, який може вказувати на існуючі у правовому регулюванні проблеми та необхідність їх вирішення; феноменологічний підхід забезпечив формування уявлень про досліджувану категорію як феномен сучасної суспільної дійсності; комунікативний підхід сприяв визначенню сутності та шляхів впливу правового нігілізму на суспільну взаємодію; системний визначив взаємовплив правового нігілізму та інших форм деформацій правосвідомості в процесі реалізації права.

Діалектичний метод застосовано в процесі з'ясування еволюції становлення уявлень про правовий нігілізм; порівняльний метод сприяв визначенню впливу на правову психологію та правову ідеологію як складові правосвідомості в процесі забезпечення різних форм реалізації права; історичний метод став у нагоді при з'ясуванні впливу історичних факторів та умов на формування правового нігілізму; аналітичний метод забезпечив обґрунтування авторських підходів щодо визначення деформацій правосвідомості, правового нігілізму та особливостей його впливу на основні форми реалізації права.

Основні результати дослідження. З'ясування сутності та природи правового нігілізму пов'язується з необхідністю дослідження деформації правосвідомості як явища, поширеного в сучасному суспільстві. На нашу думку, деформація правосвідомості зумовлює зміну її стану, пов'язується з викривленим відображенням правової дійсності та формуванням спотвореного розуміння правових ідей, уявлень, поглядів, настроїв, переживань та емоцій, що в підсумку призводить до негативного ставлення до права та зневіри у його суспільній цінності. Ми погоджуємося з думкою В. Тимошенко про те, що сутність деформації правосвідомості полягає у стійкій негативній зміні правосвідомості індивіда, пов'язаній із порушенням адекватного сприйняття сфери права, наданням праву неправових властивостей [1, с. 28].

Виходячи із зазначеного вище, правомірно виокремити певні властивості деформації правосвідомості, які нададуть можливість з'ясувати природу та сутність цього явища та глибше зрозуміти такий її різновид, як правовий нігілізм.

На нашу думку, деформації правосвідомості:

- мають місце у сфері права та стосуються такого аспекту суспільної свідомості, як правосвідомість;
- пов'язуються з викривленим відображенням правової дійсності;
- супроводжуються формуванням спотвореного розуміння правових ідей, уявлень, поглядів, настроїв та емоцій;
- призводять до негативного ставлення до діючого права;
- вказують на стійкість і негативність змін правосвідомості;
- означають гіпертрофію ролі суб'єктивних елементів права над об'єктивними;
- спричиняють вчинення протиправних діянь і можуть завершуватися скоєнням правопорушень;
- є результатом негативного впливу об'єктивних факторів (економічних, політичних, соціальних, моральних);
- можуть стати причиною десоціалізації особистості, призводячи до депресій чи навіть агресивної поведінки;
- можуть спричинятися процесами глобалізації та надзвичайними ситуаціями, пов'язаними з техногенними катастрофами та воєнними конфліктами;
- є результатом існуючих недоліків виховання, передусім морального;
- мають різні форми прояву, що вирізняються ступенем суспільної небезпеки та особливостями ставлення суб'єкта до права.

Слід погодитись із вченими, які як фактори, що спричиняють деформацію правосвідомості, виокремлюють воєнні конфлікти, що зумовлюють формування нової структури і цінностей права, спрямовані на досягнення миру і перемоги, збереження державності та суверенітету влади [2, с. 37], а також певні риси особистості, низький рівень самоконтролю, що зумовлюють формування маргінальної свідомості [3, с. 83].

Незважаючи на існуючу увагу до доктринального обґрунтування категоріального розуміння нігілізму як різновиду деформацій правосвідомості, у сучасній загальнотеоретичній юридичній науці немає єдиного визначення цього поняття. Це пов'язано зі складністю правових явищ; суб'єктивним характером процесу пізнання права; своєрідністю правосвідомості суб'єктів, яка залежить від системи об'єктивних і суб'єктивних факторів; індивідуальним характером оцінок правової дійсності та залежністю правового нігілізму від інших різновидів деформацій правосвідомості.

Вважаємо, погляди науковців на сутність, природу та практичне сприйняття правового нігілізму можливо об'єднати у дві групи, що відображають різноманітне сприйняття цієї категорії.

Перша з них об'єднує підходи, які є класичними та обґрунтовують уявлення про правовий нігілізм як деструктивне правове явище, яке полягає в негативному ставленні до права, зневірі у його можливості забезпечити компроміс суспільних інтересів та є однією із небезпечних деформацій правосвідомості [4, с. 217]. Інша група охоплює сучасні погляди, що можливо охарактеризувати як цивілізаційні та пов'язані із характеристикою правового нігілізму як позитивного явища, наявність якого вказує на недосконалість права та існуючі проблеми правового регулювання, що потребують врахування та вирішення. На думку М. Бурдоносової, правовий нігілізм може розглядатися як специфічний соціальний орієнтир, що вказує напрям негативних тенденцій у юридичній сфері і без якого стає неможливим пошук нових концепцій та ідеалів, а також шляхів розв'язання існуючих у суспільстві проблем [5, с. 33].

На нашу думку, правовий нігілізм – це різновид деформацій правосвідомості, сутність якого виявляється у невизнанні права як об'єктивної цінності, негативному ставленні до права і правомірної поведінки та супроводжується впевненістю у можливості досягнення позитивних для суб'єкта правових результатів найбільш зручним протиправним шляхом. Про позитивні чи негативні аспекти правового нігілізму можемо говорити в аспекті дослідження результату його впливу на правову дійсність.

Особливого значення набувають практичні аспекти правового нігілізму, що мають вияв на всіх стадіях правового регулювання. Не є винятком і реалізація правових норм, що в підсумку і визначає ефективність і дієвість права. Правореалізація являє собою процес втілення правових приписів у реальній поведінці суб'єктів. Це конкретизація норм, що мають абстрактний характер до певного випадку чи конкретного суб'єкта, що здійснюється у різних формах. Їх наявність зумовлюється складністю суспільних відносин, які регулюються правом; різноманітністю суб'єктів права, які реалізують права, обов'язки, заборони чи повноваження, передбачені правовими приписами та різноманітністю інтересів, які реалізуються суб'єктами в процесі їх взаємодії із суспільством, державою та іншими індивідами.

Реалізація норм права може бути визначена як певний процес втілення норм права, офіційно закріплених у різноманітних галузях законодавства, спрямованих на задоволення повсякденних або стратегічних потреб та інтересів учасників суспільних відносин [6, с. 346].

Важливе значення для з'ясування сутності правового нігілізму в процесі реалізації права має характеристика особливостей форм реалізації правових норм за суб'єктами, які забезпечують реалізацію на просту та складну. Проста форма здійснюється будь-ким із них; пов'язується із дозволами, зобов'язаннями та заборонами як основними засобами правового регулювання; передбачає активну чи пасивну поведінку; забезпечує увідповіднення фактичної поведінки правовим вимогам і здійснюється суб'єктами суспільної взаємодії безпосередньо.

Проаналізуємо вплив правового нігілізму на кожен із трьох форм простої (безпосередньої) реалізації права. Саме термін «безпосередня реалізація» наголошує на можливості суттєвого впливу правового нігілізму на поведінку суб'єктів, які реалізують закріплені нормами права суб'єктивні права, юридичні обов'язки та правові заборони.

Сутність використання права полягає в реалізації можливостей, закріплених правовими нормами у формі суб'єктивних прав, що покликані забезпечити втілення інтересів у сфері права. На нашу думку, правовий нігілізм у процесі використання права виявляється у: несприйнятті важливості та суспільної цінності наданої можливості; не розумінні змісту можливостей; порушенні меж дії суб'єктивного права та прав інших суб'єктів; впевненості у можливості реалізації права поза правовими способами шляхом скоєння правопорушення; можливому впливові інших суб'єктів на уповноважену сторону з метою примусової реалізації права поза її бажанням; силовому тиску на зобов'язану сторону з метою самостійного примусового забезпечення реалізації необхідної поведінки.

Сутність виконання норм права полягає у здійсненні активних дій, передбачених нормою як юридичний обов'язок, що є гарантією реалізації суб'єктивного права. Правовий нігілізм у межах цієї форми правореалізації виявляється у: викривленому розумінні цінності обов'язку як гарантії забезпечення суб'єктивних інтересів; впевненості у можливості уникнення активних дій; хибному розумінні змісту покладеного обов'язку; порушенні меж виконання обов'язку з можливою перешкодою реалізації прав інших осіб; викривленому розумінні імперативного характеру норми, яка

передбачає необхідну поведінку; зневірі в можливості реалізації обов'язку добровільно через існування штучно створених перешкод.

Сутність дотримання норм полягає в утриманні від вчинення дій, передбачених правом як заборони. Це надає можливість визначити вплив правового нігілізму на цю форму реалізації права, що, на нашу думку, полягає у викривленому розумінні суспільної та правової цінності заборон; розумінні заборон як активної поведінки; нерозумінні змісту пасивної поведінки як вимоги утриматися від вчинення протиправних дій; несприйняття заборон як гарантії забезпечення суб'єктивного права; недооцінці можливості добровільної реалізації заборон; неусвідомленому ставленні до можливості застосування юридичної відповідальності за недотримання заборон.

Існування випадків, коли обов'язковим суб'єктом реалізації права є орган держави чи посадова особа, зумовлює складну форму реалізації права – правозастосування, що є ключовим для забезпечення правопорядку та ефективного функціонування правової системи. Саме правозастосування відображає правову сутність держави, є складною та багатогранною юридичною діяльністю, що здійснюється спеціальними суб'єктами відповідно до закону та наданих повноважень, має державно-владний характер та завершується прийняттям індивідуально-конкретних приписів, звернених до персонально-визначених осіб [7, с. 16–17].

Особлива роль правозастосування спричиняє екстремально негативний вплив правового нігілізму в межах цієї форми реалізації права, що полягає у: викривленому розумінні значення правозастосування та його важливості для реалізації права; ігноруванні владного характеру наданих повноважень; переслідуванні особистих інтересів спеціально уповноваженим суб'єктом; ігноруванні ініціативи громадян щодо необхідності правозастосування; недооцінці ролі та значення принципів верховенства права та визнання прав і свобод особи вищою соціальною цінністю; низькому рівні професійної підготовки суб'єктів правозастосування; неусвідомленому ставленні до наслідків прийнятого правозастосовного рішення; викривленому розумінні змісту правової норми, яка покладається в основу правозастосовного рішення; впевненості в неможливості притягнення до відповідальності за неправомірно прийняте рішення.

Особливості суб'єкта правозастосування зумовлюють необхідність звернення до характеристики елітарного правового нігілізму. В сучасній юридичній літературі це явище розуміють як результат правової деформації представників владної еліти на конкретному історичному етапі розвитку суспільства [8, с. 42]. Особливості цього різновиду правового нігілізму, на нашу думку, пов'язані з його основними ознаками. А саме: особливою суспільною небезпечністю; притаманністю представникам владної еліти; належності суб'єктам владних повноважень у певній сфері правозастосовної діяльності; можливістю порушення прав і свобод людини; гальмуванні реалізації суспільних реформ чи нівелюванні їх результатів; супроводженням підміни законності як важливої вимоги правозастосування політичною доцільністю; пов'язаність з усвідомленим невиконанням правових вимог; недостатнім рівнем відчуття позитивної правової відповідальності; породженням правового нігілізму інших суб'єктів, які «пристосовуються» до винесених некомпетентних владних рішень.

Висновки. Правовий нігілізм є суттєвим видом деформації правосвідомості, що полягає у невизнанні цінності права, негативному ставленні до нього та впевненості у можливості досягнення поставленої правової мети найбільш зручним протиправним шляхом. Правовий нігілізм має не лише доктринальний вираз як предмет наукового з'ясування його природи, сутності, причин виникнення та шляхів подолання, а й як практичне втілення практично на всіх стадіях правового регулювання – від правотворчості до правореалізації.

Вплив правового нігілізму на різні форми реалізації права зумовлюється системою об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких – складність суспільних відносин, що регулюються правом; різноманітність суб'єктів права, які реалізують права, обов'язки, заборони чи повноваження, передбачені нормою права; різноманітність інтересів, які реалізуються суб'єктами в процесі їх взаємодії із суспільством, державою та іншими особами; особливостями сприйняття права як соціальної цінності; відчуттям відповідальності перед особою та суспільством як певним чином організованою соціальною системою, рівень розвитку якої залежить від ефективності та дієвості права.

Список використаних джерел

1. Тимошенко В. І. Деформована правосвідомість як передумова протиправної поведінки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Юридичні науки*. 2020. Том 31 9700. № 4. С. 27–32.
2. Пархоменко Н. М. Трансформація ціннісних засад права та правотворчої діяльності в умовах воєнного стану. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2023. № 34. С. 37–47.
3. Пархоменко Н. М., Тимошенко В. І. Детермінанти та наслідки деформації індивідуальної правосвідомості за негативних умов сучасного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 81. Частина 1. С. 81–87.
4. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 216–220.
5. Бурдоносова М. А. Теоретичні аспекти правового ідеалізму та правового нігілізму: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2011. 204 с.
6. Теорія права: нормативний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 596 с.
7. Волік В. В., Шамара Р. П. Деякі аспекти правової природи: поняття застосування норм права. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 12–18.
8. Тучина О. М. «Елітарний» (номенклатурний) правовий нігілізм. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 11 (193). С. 42–46.

References

1. Tymoshenko V. I. Deformovana pravovidomist yak peredumova protypravnoi povedinky. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya Yurydychni nauky*. 2020. Tom 31 9700. № 4. S. 27–32.
2. Parkhomenko N. M. Transformatsiia tsinnisnykh zasad prava ta pravotvorchoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu. *Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats*. 2023. № 34. S. 37–47.
3. Parkhomenko N. M., Tymoshenko V. I. Determinanty ta naslidky deformatsii indyvidualnoi pravovidomosti za nehatyvnykh umov suchasnoho svitu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*. 2024. Vypusk 81. Chastyna 1. S. 81–87.
4. Strilko D. Pravovyi nihilizm ta shliakhy yoho podolannia v suchasnykh umovakh. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2021. № 3. S. 216–220.
5. Burdonosova M. A. Teoretychni aspekty pravovoho idealizmu ta pravovoho nihilizmu: dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.01. Kyiv, 2011. 204 s.
6. Teoriia prava: normatyvnyi kurs. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 596 s.
7. Volik V. V., Shamara R. P. Deiaki aspekty pravovoi pryrody: poniattia zastosuvannia norm prava. *Pravo i suspilstvo*. 2024. № 4. S. 12–18.
8. Tychyna O. M. «Elitarnyi» (nomenklaturnyi) pravovyi nihilizm. *Biuleten Ministerstva Yustytysii Ukrainy*. 2017. № 11 (193). S. 42–46.

Резнік А. Б. Вплив правового нігілізму на реалізацію права

У статті з'ясовано основні аспекти впливу правового нігілізму на основні форми реалізації права.

Зазначено, що суб'єктивний характер сприйняття права зумовлює як різні форми прояву свідомості, так і різні їх рівні. Це зумовлює можливість виникнення різних форм деформацій правосвідомості, що спричинені низьким рівнем правових знань і правової культури. Одним із суттєвих проявів деформацій правосвідомості є правовий нігілізм, що відображає негативне ставлення суб'єкта до правових цінностей, норм, поглядів та ідеалів.

З'ясування сутності та природи правового нігілізму пов'язане з необхідністю дослідження деформації правосвідомості як явища, поширеного в сучасному суспільстві. Виокремлено певні властивості деформації правосвідомості, які нададуть можливість з'ясувати природу та сутність цього явища та глибше зрозуміти такий її різновид, як правовий нігілізм.

Правовий нігілізм визначено як різновид деформацій правосвідомості, сутність якого виявляється у невизнанні права як об'єктивної цінності, негативному ставленні до права та правомірної поведінки та супроводжується впевненістю в можливості досягнення позитивних для суб'єкта правових результатів найбільш зручним протиправним шляхом. Про позитивні чи негативні аспекти правового нігілізму можемо говорити в аспекті дослідження результату його впливу на правову дійсність.

Особлива увага приділена визначенню особливостей простих і складної форм реалізації права. Досліджено основні аспекти прояву правового нігілізму в процесі використання суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків та дотримання правових заборон. Звертається увага на негативний вплив правового нігілізму на правозастосування. З цією метою проаналізовано особливості елітарного правового нігілізму.

Ключові слова: право, правосвідомість, правове регулювання, правовий нігілізм, реалізація норм права, деформація, закон, сприйняття права.

Reznik A. B. The influence of legal nihilism on the implementation of law

The article clarifies the main aspects of the influence of legal nihilism on the main forms of the implementation of law.

Legal consciousness is defined as a set of subjective elements that provide a reflection of legal reality, form an attitude towards law, determine value orientations regarding legal behavior, form a vision of the prospects and directions of the development of law.

It is noted that the subjective nature of the perception of law determines both different forms of manifestation of consciousness and their different levels. This determines the possibility of the emergence of various forms of deformations of legal consciousness, which are caused by a low level of legal knowledge and legal culture. One of the significant manifestations of deformations of legal consciousness is legal nihilism, which reflects the negative attitude of the subject to legal values, norms, views and ideals.

Clarification of the essence and nature of legal nihilism is associated with the need to study the deformation of legal consciousness as a phenomenon widespread in modern society. The deformation of legal consciousness causes a change in its state, is associated with a distorted reflection of legal reality and the formation of a distorted understanding of legal ideas, ideas, views, moods, experiences and emotions, which, ultimately, leads to a negative attitude towards law and disbelief in its social value.

Certain properties of the deformation of legal consciousness are identified, which will provide an opportunity to clarify the nature and essence of this phenomenon and to more deeply understand such a variety of it as legal nihilism.

It is emphasized that in modern general theoretical legal science there is no single definition of this concept. This is associated with the complexity of legal phenomena; the subjective nature of the process of knowledge of law; the peculiarity of the legal consciousness of subjects, which depends on the system of objective and subjective factors; the individual nature of assessments of legal reality and the dependence of legal nihilism on other types of deformations of legal consciousness.

Legal nihilism is defined as a type of deformation of legal consciousness, the essence of which is manifested in the non-recognition of law as an objective value, a negative attitude towards law and lawful behavior and is accompanied by confidence in the possibility of achieving positive legal results for the subject in the most convenient illegal way. We can talk about the positive or negative aspects of legal nihilism in the aspect of studying the result of its impact on legal reality.

Special attention is paid to determining the features of simple and complex forms of law implementation. The main aspects of the manifestation of legal nihilism in the process of using subjective rights, fulfilling legal obligations and complying with legal prohibitions are studied. Attention is drawn to the negative impact of legal nihilism on law enforcement. For this purpose, the features of elitist legal nihilism as a result of the deformation of the legal consciousness of representatives of the power elite at a specific historical stage of the development of society are analyzed.

Key words: law, legal consciousness, legal regulation, legal nihilism, implementation of legal norms, deformation, law, perception of law.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-427-432